

ЈЕДАН ДЕТАЉ ИЗ ПРОБЛЕМАТИКЕ: ТУРЦИЗМИ У ВУКОВИМ РЈЕЧНИЦИМА

АСИМ ПЕЦО

Комисија за лингвистичка испитивања
АНУБиХ, Сарајево

UDK 808.61/62:801.316.3-3

Прегледни рад

Вукови рјечници, како онај из 1818, тако и онај из 1852, дају посебно обиљежје нашој лексикографији, и не само оној у 19. вијеку. Прво, ти су рјечници настали на посебним принципима, помало неуобичајеним у лексикографији до тога времена; друго, ти су рјечници укључивали у свој лексички фонд углавном оне ријечи које је њихов творац или носио у свом вокабулару, или их је чуо негдје у народу шире области наше језичке територије; треће, ти су рјечници уносили новину у објашњавању одредница — ту налазимо не само примјере из живота народног говора, него и цијеле приче и описе појединих догађаја; надаље, ти су рјечници истинска слика друштвено-економских прилика код нас у првој половини прошлог вијека, и, коначно, ти су рјечници отворени према свим живим језицима из нашег сусједства, па, чак, и према онима који нам нису непосредни сусједи, али који су својим дуговјековним боравком на нашем тлу оставили видних трагова и у овој области нашег живота. То су турцизми.

О овом дијелу Вуковних рјечника и до сада је било ријечи у нашој науци о језику. О томе ће, без сумње, још бити говора. Погоотово у вријеме када се прославља двјестогодишњица Вуковог рођења. И управо зато ја ћу овом приликом указати само на један детаљ из проблематике везане за тзв. турцизме у Вуковим рјечницима.

А у тим рјечницима, да се и тога подсетимо, ријечи оријенталног поријекла, код нас обично именоване турцизмима, заузимају доста високо мјесто. Крећу се скоро до једне десетине укупног рјечничког фонда. Тако, нпр., у рјечнику из 1818, дакле, првом издању Вуковог *Српског рјечника*, од 26.270 ријечи (М. Поповић, *Памтљивек*, Бгд, 1983, стр. 24) има, према моме бројању, око 2.500 ријечи — или правих турцизама или ријечи у чијој основи се налази неки турцизам. У другом издању *Рјечника*, тј. ономе из 1852, у коме, према Поповићу, има 47.500 ријечи (исто, стр. 125) на турцизме отпада око 3.700 одредница. Јасно, Вук је уносио у своје рјечнике оне турцизме које је или сâм носио у свом језичком инвентару или их је налазио

у народним творевинама које је скупљао и објављивао. Истина, како то показује и фонетска компонента ових Вукових турцизама, па, донекле, и њихова семантичка страна, постоји знатна разлика између Вука и говора наших Муслимана, када је у питању овај дио његове рјечничке грађе. Пошто се Вуку нису указале могућности да сам, лично, прође кроз Босну и Херцеговину, гдје, још увијек, имамо подоста турцизама у живој употреби (в. А. Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*, Сарајево, 1965), његови рјечници су лишени бројних турцизама који су и раније, а и данас су, врло обични у свакодневном говору. И не само код Муслимана.

Ја ћу овдје указати само на Вуков однос према ријечима изведеним суфиксима *-лија*), *-лук* и *-џија*, дакле, суфиксима из корпуса наших турцизама, али само оним у чијој основи није турцизам. То јест, другачије казано, овдје неће бити говора о ријечима типа: *абајлија*, *амајлија/хамајлија*; *абација*, *анџија/ханџија*; *абацилук*, *Арнаутлук*, које и Вук сврстава у праве турцизме, јер их, у оба издања свога рјечника, обиљежава посебним знаком (+), него ће овдје бити ријечи о одредницама типа *Босанлија*, *плочација* — које Вук, такође, обиљежава звјездицом, дакле, као праве турцизме, као и о одредницама типа: *газдалук*, *пасјалук*, које иду у претходну групу, али уз које Вук не ставља ознаку за турцизме.

Наиме, међу оваквим одредницама, изведеним оријенталним суфиксима *-лија*, *-лук* и *-џија*, са ознаком турцизама имамо и ове примјере:

а) са суфиксом *-лија*: *Видинлија*, *Босанлија*, *Мостарлија* (само у *Рјечнику* из 1818. са ознаком за турцизме), *Нишлија*, *Новопазарлија* (само у *Рјечнику* из 1852, са ознаком за турцизме);

б) са суфиксом *-џија*: *плочација*, *пљачкаџија* (ознака за турцизам само у првом издању *Рјечника*; *четеџија*, у оба *Рј.* са +) (тако и *четокаик-*, а начин творбе као у *четовођа*);

ц) немам потврда за изведенице суфиксом *-лук*, а које би припадале овој скупини ријечи у Вуковим рјечницима, тј. немам потврда за означене турцизме изведене овим суфиксом са неоријенталном основом.

Истина, Вук није био одвећ ревностан када је у питању обиљежавање турцизама у својим рјечницима. За то може постојати више разлога — недовољна упућеност у етимологију тих ријечи; а негдје и чисте омашке — *lapsus calami*. Вук и сам на то указује. У једном писму Срезњевском Вук пише да, можда, све ријечи које би требало означити као турцизме не прати увијек и звјездица, а, опет, звјездицу налазимо и код оних ријечи које не спадају у ову групу ријечи (уп.: Но може бити да сам ја у томе гдје и погријешио, метавши звјездицу код оне (ријечи) која није турска, а не метнувши код оне која је турска» (Поповић, *Памтљивек*, 48, испод текста, са исправком: под у код, и речи — ријечи). Али, ако се звјездица јавља у оба издања, ту је прије став него омашка.

Свакако, нама је данас јасно да *Босанлија*, макар се више и не употребљавао овај етник, има у основи ријеч *Босна*, прво хидроним, последије топоним, а та је ријеч »предславенска (зацџело чак и прединдоевропска)« (П. Скок, *Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика*, с. в.), *Мостарлија* има у основи *Мостар*, а ту је само творбени морфем из корпуса турцизама. То вриједи и за етнике *Видинлија*, *Нишлија*, *Новопазарлија*. *Видин* је назив који се јавља умјесто старијег топонима: *Вопонџа*, *Ниш* има у основи лат. *Naisus*, *Нови Пазар* је, опет, творбени хибрид: уз турц. *пазар* дошао је наш придијев — *нови*.

Могуће је да су за Вука овдје одлучујућу улогу имали творбени моменти, морфем — *лија*. Али, са друге стране, могло би се поставити питање зашто звјездицу, као ознаку за турцизме, немамо уз одреднице: *Бечлија*, *Будимлија* које су, такође, изведене творбеним морфемом *-лија*, односно, зашто у означене турцизме не би могли ићи и примјери као: *дечурлија/дјечурлија*; *мајурџија*, *проводаџија*, *силеџија*, *шеширџија*, односно: *газдалук*, који су, исто тако, изведени оријенталним творбеним морфемима *-лија*, *-лук*, *-џија*? Тешко се помирити са мишљу да су све то омашке. Биће тачније ако се каже да је ту Вук, или неки од његових сарадника, полазио од сазнања да се ни *Беч*, ни *Будим*, ни *мајур*, ни *дијете* не могу, никако, везати за турцизме. Истина, међу Шкаљићевим турцизмима налазимо и неки од ових Вукових турцизама, уп. *Будимлија* »хибр. р. са тур. суф. *-li*«, *проводаџија*, исто објашњење: »Хибр. р.: наша ријеч са тур. суф. *-ci*« тј. *џи*. Таква објашњења Шкаљић даје и уз *силеџија*, *шеширџија*. Али, и ту је, за овога лексикографа, пресудан био творбени моменат. Такав став, чини ми се, не може се узети као правило. Ипак, примарна је основа. Творбени морфем је ту секундарног значаја. То исто вриједи и за *плочаџију* и *пљачкаџију* које Вук означава као турцизме, прву у оба издања, другу само у првом издању, ако и ту немамо »омашку«. По Скоку (*Етимол.*, с. в.) *плоча* је јужнослов. ријеч која је могла бити преузета из грчкога, а у вези са овом основом је и *пљачка*, а то је, опет по Скоку, балканска ријеч »славенског подријетла што се тиче сифукса, грчкога што се тиче коријена«.

Међу Вуковим обиљеженим турцизмима, у оба рјечника, а који су изведени творбеним морфемом *-џија*, налази се и: *четеџија* »*der Kondottiere (Truppenführer) und jeder seiner ausgezeichneten Leute*«. И код Шкаљића налазимо ову одредницу: *четеџија* у значењу *чето-вођа* и: *онај који четује*, тур. *çeteci (çete-ci)*, тур. *çete* »чета«, али и Шкаљић напомиње: »ријеч је слов. поријекла«. Код Скока налазимо *чета* »Праславенски ратнички израз познат свим Славенима осим Чеха... Ријеч је посуђеница не само у маџ. *csata* (16. в.) ... *csete*... него и у свим неславенским балканским језицима«. У тур. имамо и изведеницу, суфиксом *-ci* *-џија*: *çeteci*, а одатле и наше: *четеџија* (Скок, *Етимолошки*, с. в.). Према томе, Вук би могао бити и у праву.

Ова ријеч, без обзира на њено исходиште, могла је, у том облику, бити преузета из турскога. На то би упућивао и њен фонетски лик: *четеџија*, тј. са основним дијелом: *чете*, а не *чета*, уп. наше *шибаџија*, *бунаџија*, *глобаџија*. Дакле, *четеџија* иде међу преузете ријечи из турскога језика, мада јој је, у основи словенска ријеч. У *четокаџи*, опет, имамо нашу ријеч *чета* и турц. *каџ* — лађа. Код Вука је то прави турцизам.

Међу неозначеним турцизмима изведеним суфиксом *-лук* спада и *домазлук*. У оба издања Вуковог рјечника уз ову одредницу изостала је звјездица. А то је прави турцизам: *damizlik* (Шкаљић, с. в.); заједно са том ријечи, тј. без ознаке за турц., је и *газдалук*, мађарска ријеч (*газда*) у основи.

Као што видимо, међу Вуковим турцизмима, тј. ријечима уз које је он стављао звјездицу, као ознаку турцизама, налази се и извјестан број ријечи које не припадају овој скупини туђица у нашем језику — било да су у питању туђице неоријенталног поријекла, било да су у питању ријечи нашега поријекла, тј. ријечи у чијој основи имамо нашу ријеч, а само је творбени морфем из области турцизама. Због недоследности при обиљежавању правих турцизама у Вуковим рјечницима, тешко је одредити које између тих ријечи могу да се сврстају међу турцизме, а које, опет, тамо не припадају. Ипак, и ту би се могао заузети став да је за одређивање припадности/неприпадности овој скупини наших туђица битна основна ријеч, а не суфикс.

Ако бисмо пошли од броја турцизама које нам даје Шкаљић у свом рјечнику, а ту има 8.742 ријечи са 6.878 разних појмова (ор. *cit.* 23), и стања које нам нуде Вукови рјечници, видјели бисмо колико је и ова компонента Вукових рјечника оштећена одсуством непосредног прикупљања лексичке грађе у Босни и Херцеговини. Ту, свакако, спадају и изведенице суфиксима *-лија*, *-лук* и *-џија*. Од примјера ове врсте творбе, а које даје Шкаљић (то су: *брканлија*, *дангублија*, *дугајлија*, *факултетлија*, *граналија*, *гуљвалија*, *јефтинлија*, *колалије*, *меденлија*, *новалија*, *пубертетлија*, *шеширлија*, *шибалија*, *трептелија*, *трошкалија*, *жениклија*, *Бечлија*, *Београдлија*, *Маглајлија*, *Мостарлија*, *Новалија*, *Травниклија*, *Вишеградлија*...; *безобразлук*, *домазетлук*, *ђаволук*, *кременлук*, *лоповлук*, *магаралук*, *мајсторлук*, *нешташлук*, *ништавлук*, *нитковлук*, *објешењаклук*, *образлук*, *пасјалук*, *поганлук*, *стрепенлук*, *простаклук*, *свињалук*, *шибалук*, *тврдичлук*...; *бомбонџија*, *бунаџија*, *дароваџија*, *глобаџија*, *говорџија*, *халваџија*, *интерџија*, *испинџија*, *крпеџија*, *лармаџија*, *мирџија*, *пирџија*, *пљачкаџија*, *пратиџија*, *преленџија*, *проводаџија*, *силеџија*, *трамвајџија*). Вукови рјечници потврђују само неке од наведених примјера, и то: *дугајлија*, (Шкаљић има *граналија*) Вук: *гранајлија*, затим: *колалије*, *новајлија*, *Бечлија*, *Мостарлија*; *безобразлук*, *пасјалук*, *шибалук*; *говорџија*, *валџија*/*хвалџија*, *крпеџија*, *лармаџија*, *пљачкаџија*, али ни једна од наведених одредница ту није обиљежена као турцизам. До-

дајмо, уз ово, да Вуков рјечник из 1852. нуди још оваквих ријечи. То су: *вашарџија*, *визирлија*, *вратарџија*, *делаџија/дјелаџија*, *калаџија*, *шалиџија*. Наравно, и ове су без ознаке која прати Вукове турцизме.

Да се остварила Вукова жеља да сâм, лично, посјети Босну и Херцеговину, да непосредно, на терену, послушне те говоре и прикупи лексичку грађу, у његовим рјечницима било би и више ријечи, а и више турцизама. Па и ових изведених суфиксима *-лија*, *-лук* и *-џија*.

EIN DETAIL AUS DER PROBLEMATIK: DIE TURZISMEN IN DEN WÖRTERBÜCHERN VON VUK KARADŽIĆ

Zusammenfassung

In dieser Arbeit werden die Turzismen in den Wörterbüchern von Vuk Karadžić im Rahmen der einheimischen und fremden Lexik in der serbokroatischen Sprache bearbeitet.